

ŻOŁNIERZ KOŚCIOŁA

KSIĄDZ PODPUŁKOWNIK
JÓZEF ZATOR-PRZYTOCKI „CZEREMOSZ”
1912-1978

ks. Józef Przytocki

Wystawa przygotowana przez Biuro Poszukiwań i Identyfikacji Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku

Autor: Anna Dymek

Recenzenci: dr Daniel Gucewicz, Marcin Ozga

Redakcja: Anna Świątalska-Jopek

Tłumaczenie na język angielski: Katarzyna Underwood

Projekt graficzny: Mateusz Zajder

Materiały wykorzystane na wystawie pochodzą ze zbiorów: bazyliki Mariackiej w Gdańsku, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku, Archiwum Państwowego w Gdańsku, Archiwum Państwowego w Poznaniu,

Archiwum Akt Nowych, Archiwum Archidiecezji w Gdańsku oraz ze zbiorów prywatnych Anny Dymek i Jacka Dymka

Wykorzystano cytaty z: Józef Zator-Przytocki, Pamiętniki z lat 1939-1956, Pelplin 2007

Fotografia ks. Józefa Zator-Przytockiego na panelu tytułowym pochodzi ze zbiorów bazyliki Mariackiej w Gdańsku.

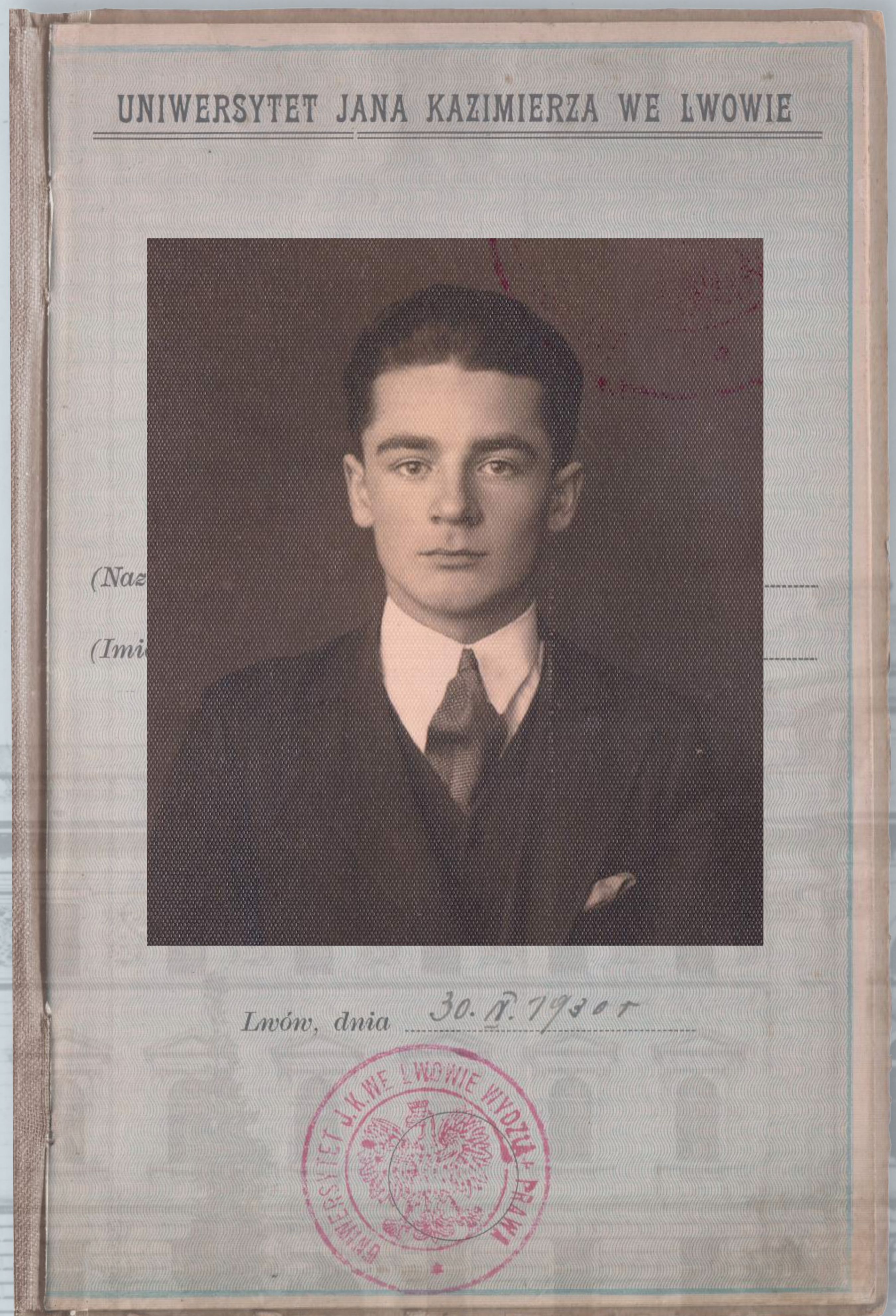
Autorka dołożyła wszelkich starań, by ustalić autorstwo wykorzystanych fotografii, nie zawsze było to jednak możliwe.

W razie wątpliwości prosimy o kontakt z Instytutem Pamięci Narodowej.

Józef Zator urodził się 21 stycznia 1912 r. we wsi Wicyń w dawnym województwie tarnopolskim jako syn Józefa i Katarzyny z d. Zagrobelnej. Po ukończeniu gimnazjum w Złoczowie podjął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Wkrótce zrezygnował z tego kierunku, wstąpił do lwowskiego Wyższego Seminarium Duchownego i rozpoczął studia teologiczne. Po przyjęciu w 1935 r. święceń kapłańskich został mianowany wikariuszem parafii w Delatynie w diecezji lwowskiej, a po dwóch latach wikarym przy kolegiacie w Stanisławowie.

„Święcenia kapłańskie otrzymałem 29 czerwca 1935 r. z rąk arcybiskupa Bolesława Twardowskiego w katedrze lwowskiej. Po święceniach ks. arcybiskup w swoim pałacu podejmował nas wszystkich wraz z przełożonymi obiadem. Wieczorem rozjeżdżaliśmy się do domów. 30 czerwca, w niedzielę, miałem prymicję w swojej rodzinnej parafii w Wicyńiu. [...] Po prymicjach pomagałem przez kilkanaście dni w pracy duszpasterskiej miejscowemu proboszczowi. [...] Po dwu tygodniach, na zaproszenie ks. Jana Palicy, proboszcza w Delatynie, dawnego proboszcza w Wicyńiu, pojechałem do Delatyna, tam pomagałem także w pracy duszpasterskiej i zwiedzałem piękne Karpaty wzdłuż doliny Prutu”.

Pamiętniki z lat 1939–1956

Indeks Józefa Zatora, studenta Wydziału Prawa Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, lata 30. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

REPUBLICA: POLONIA.

Diocesis: *Leopolensis* Palatinatus: *Tarnopol*
 Parochia: *Wicyń* Districtus: *Złoczów*
 N-rus: *88/30*

Testimonium natiuitatis et baptismi.

Ex parte officii parochialis rit. lat. Ecclesiae sub tit. *Sacrae loci. D.M.V.* notum testatumque fit, in libris metricalibus natorum hujus Ecclesiae destinatis pro *paro Wicyńi*
 Tom. *IV* Pag. *53* reperiri sequentia:

Annus 1912	Mensis <i>I</i>	Dies <i>21</i>	NOMEN	Religio	Sexus	Thori	Parentes: Nomen, cognomen et conditio	Patrini: Nomen, cognomen et conditio
Anno Domini <i>nonagesimo octavo die vicesima prima mensis Januarii (21/1 1912)</i>			<i>Josephus</i>	<i>Catholicus</i>	<i>Masculinus</i>		<i>Josephus Zator fil. Petri et Mariae Koblowska agr.</i>	<i>Marianus Koblowski</i>
baptisatus die <i>22</i> mensis <i>Januarii</i> 1912							<i>Katharina Zagrobelna filia Michaelis et Katharinae Koblowska agr.</i>	<i>Aleksa Zagrobelna</i>

Sacerdos baptisans: *R.D. Franciscus Turyska*
 Obstetrix: *Katharina Zelinuk*

Quas testimoniales manu propria subscribo et sigillo Ecclesiae parochialis munio
Wicyń die *7. Septembris* A. D. 1930
J. Palica

Odpis aktu urodzenia i chrztu Józefa Zatora, 1930 r. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Dyplom ks. Józefa Zatora, opiekuna Straży Honorowej Najświętszego Serca Pana Jezusa, Stanisławów, 1937 r. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Krótko przed wybuchem II wojny światowej młody kapłan rozpoczął pracę jako kapelan Wojska Polskiego. Już wówczas dał się poznać jako żarliwy patriota i orator. Organizował w Stanisławowie przerzuty oficerów oraz cywilów do Rumunii i na Węgry. W wyniku dekonspiracji, zagrożony aresztowaniem przez NKWD, przedostał się ze Stanisławowa do Krakowa. Zamieszkał przy ul. Krowoderskiej w pobliżu klasztoru Sióstr Wizytek, którym niósł posługę duszpasterską. Intensywnie zaangażował się w pracę konspiracyjną. Od 1942 r. pełnił funkcję dziekana Okręgu Krakowskiego ZWZ-AK i zastępcy dziekana Obszaru Południowa Małopolska ks. gen. Piotra Niezgody. W konspiracji przyjął pseudonim „Czeremosz”. Jednocześnie pracował jako katecheta na tajnych kompletach oraz oficjalnie w krakowskich szkołach. W 1943 r. ks. został odznaczony orderem wojennym *Virtuti Militari* V klasy. Rok później otrzymał stopień podpułkownika WP. W 1945 r., po wkroczeniu Sowieców do Krakowa, był poszukiwany przez organa bezpieczeństwa państwowego. Zmienił swój wygląd, zorganizował nowe dokumenty i pod nazwiskiem Przytockiego wyjechał z Krakowa na Ziemię Odzyskane.

„Zgłosiłem się zaraz jako ochotnik na front. [...] Wiele godzin w dzień i w nocy przebywałem w koszarach. Odbierałem przysięgę od oddziałów wyruszających na front, wygłaszałem do nich okolicznościowe przemówienia, wymaszcerowujących błogosławiłem. W miarę możliwości obdarowywałem medalikami, krzyżkami, różańcami. Zetknąłem się wtedy z kilkudziesięcioma tysiącami żołnierzy, bo każdy pułk z mobilizacją liczbowo się podwajał i potrajał”.

Pamiętniki z lat 1939–1956

Ks. Józef Zator, koniec lat 30. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Kennort Miejsce wystawienia	Krakau
Kreish. Starostwo powiat.	Distrikt Okręg
Kennnummer Numer rozpoznawczy	III / 172218
Gültig bis Ważne do	20 VI. 1947
Name Nazwisko	Przytocky
Geburtsname (b. Ehefrau) Nazwisko panińskie (u mężatek)	
Vorname Imię	Józef Jan
Geboren am Urodzony (a) w dn.	20 I. 1910
Geburtsort Miejsce urodzenia	Lokołów
Kreish. Starostwo pow.	Staryj
Land Kraj	Galicien
Beruf Zawód	erlernter wyuczony: teolog prof ausgeübter wykonywany
Religion Wyznanie	rö'm-kath
Besondere Kennzeichen Szczególne znaki rozpoznawcze	keine

Fragmenty kennkarty na nazwisko Przytocky (Przetocki)
(bazylika Mariacka w Gdańsku)

GENERALGOUVERNEMENT GENERALNE GUBERNATORSTWO
KENNKARTE KARTA ROZPOZNAWCZA

Fragmenty kennkarty na nazwisko Przytocky (Przetocki)
(bazylika Mariacka w Gdańsku)

Ks. Józef Zator-Przytocki przez Katowice, Warszawę i Poznań przyjechał do zrujnowanej wojną Gdańska. Początkowo zamieszkał u sióstr elżbietanek w Gdyni-Orłowie. Pod koniec lipca 1945 r. został mianowany administratorem parafii pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku-Wrzeszczu. Rozpoczął intensywną odbudowę kościoła, zwanego od ówczesnej nazwy ulicy kościołem „na Czarnej”, oraz prowadził działalność charytatywną na terenie parafii. Pomimo szykan ze strony władz państwowych wobec zwalczanego przez komunistów Polskiego Stronnictwa Ludowego w sierpniu 1946 r. dokonał w kościele poświęcenia sztandarów PSL. Uroczystości w Gdańsku z udziałem przywódcy ludowców, wicepremiera Stanisława Mikołajczyka, który miał wygłosić przemówienie z balkonu siedziby PSL, zostały zakłócone przez komunistyczne bojówki, a wielu sympatyków stronnictwa ludowego zostało aresztowanych przez organa bezpieczeństwa.

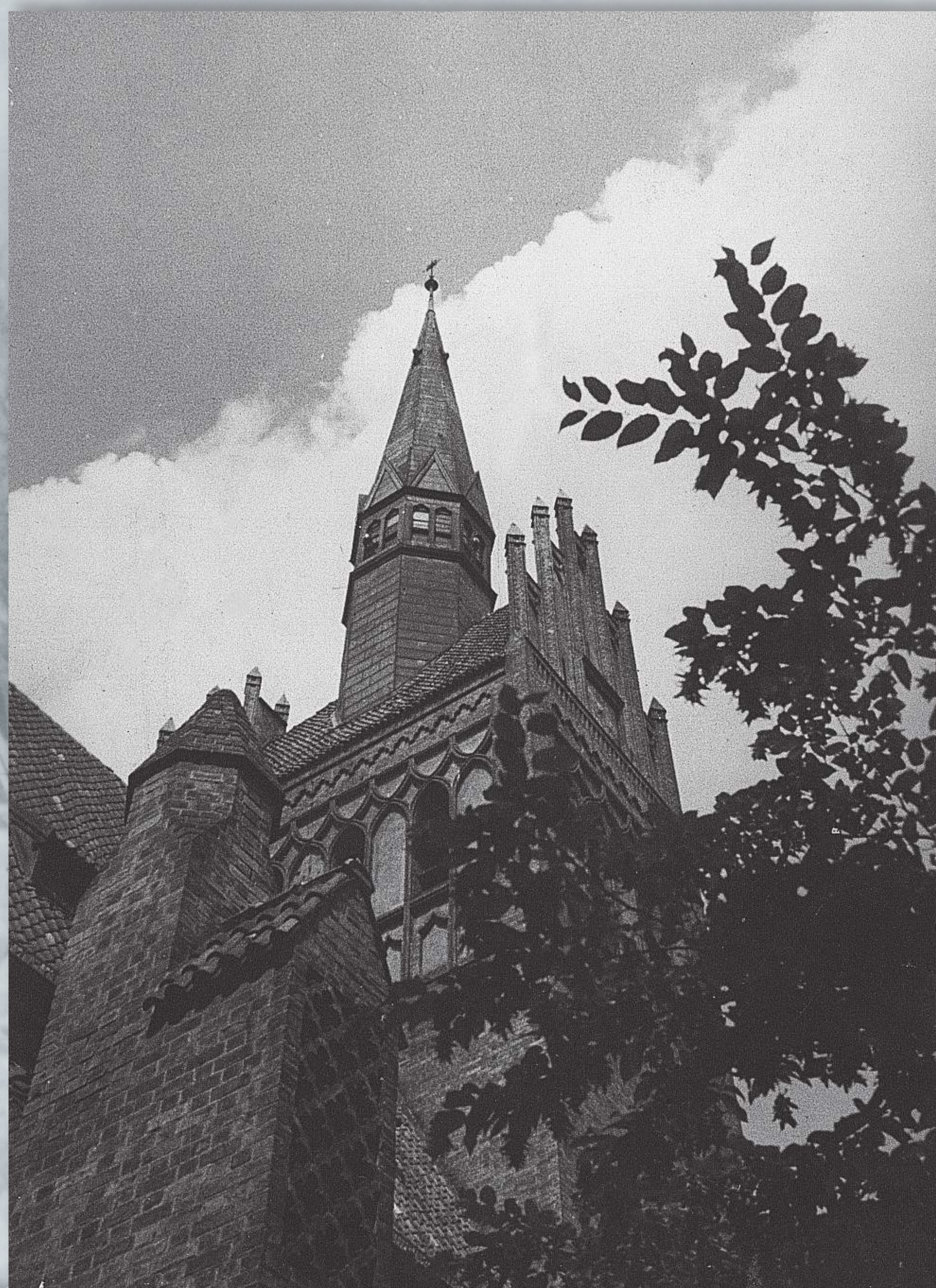
„Objąłem jako proboszcz tę parafię. Jestem księdzem archidiecezji lwowskiej. Stojemy wszyscy przed trudnymi i ciężkimi zadaniami. Jak wszyscy widzimy, kościół zniszczony, bez dachu, bez okien, bez znacznej części sklepień, bez zakrystii. Attyki zniszczone, wieża grozi runięciem, paramentów nie ma żadnych. [...] Odbudujemy kościół i plebanię, dom parafialny i całe nasze życie religijne, społeczne i narodowe”.

Fragment kazania wygłoszonego przez ks. Józefa Zator-Przytockiego w kościele „na Czarnej”

Pamiętniki z lat 1939–1956

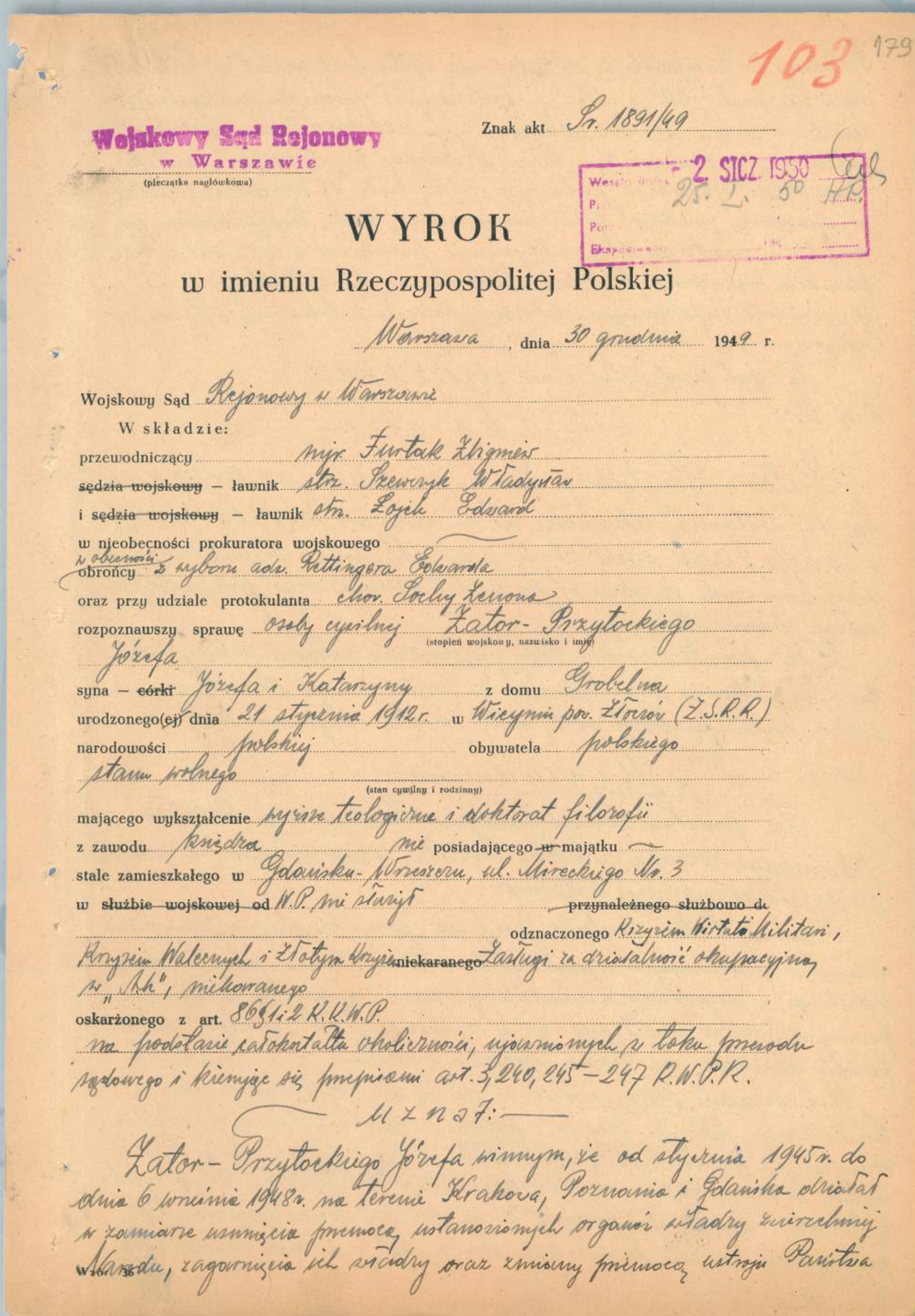
Ks. Józef Zator-Przytocki (po lewej) w oknie zniszczonej plebanii kościoła Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku-Wrzeszczu, 1946 r. (kronika parafii Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku)

Gdańsk-Wrzeszcz, widoczna wieża kościoła Najświętszego Serca Jezusowego, 1947 r. (fot. Marian Ryś-Dobrzykowski, Archiwum Państwowe w Gdańsku)

Ks. Józef Zator-Przytocky, fotografia sygnalityczna, 1954 r. (Archiwum Akt Nowych)

Karta wyroku ks. Józefa Zator-Przytockiego z 30 grudnia 1949 r. (Archiwum Akt Nowych)

5 września 1948 r. ks. Józef Zator-Przytocky został aresztowany przez Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Gdańsku, a następnie przewieziony do siedziby Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w Warszawie. Tam poddano go niezwykle brutalnemu śledztwu, podczas którego bito go i torturowano. Oskarżono go o próbę obalenia ustroju siłą, o dalszą przynależność do Armii Krajowej oraz działalność w podziemiu niepodległościowym. Wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Warszawie z 30 grudnia 1949 r. został skazany na 15 lat więzienia, utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na okres 5 lat oraz przepadek całego mienia. W 1950 r. wyrok pozbawienia wolności zmniejszono do 8 lat. Duchowny spędził sześć i pół roku w stalinowskich więzieniach: na warszawskim Mokotowie, w Rawiczu i we Wronkach. W trakcie odbywania wyroku nadal go przesłuchiowano, osadzano w karcerze i morzono głodem. 10 marca 1955 r. został zwolniony z więzienia, a w styczniu 1958 r. zrehabilitowany.

„Po tej rozmowie śledczy kazał mnie odprowadzić do celi nieopalonej (kaloryfer był wykrecony), z wybitym oknem, na 11 piętrze X Pawilonu. W celi tej przesiedziałem od 8 lutego do 13 marca [1950 r. - A.D.]. W tym 20 dni bez siennika na betonie. Na noc pozwolono mi zostawić w celi metalową miskę. Ona służyła mi za poduszkę”.

Pamiętniki z lat 1939–1956

Ks. Józef Zator-Przytocki witający ks. bp. Lecha Kaczmarka (bazylika Mariacka w Gdańsku)

I komunია święta w kościele Mariackim (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Po opuszczeniu więzienia ks. Józef Zator-Przytocki powrócił do Gdańska do swojej parafii, nie objął jednak funkcji proboszcza. Wkrótce w wyniku decyzji władz państwowych otrzymał zakaz pełnienia jakichkolwiek funkcji kapłańskich oprócz odprawiania cichej mszy. W praktyce oznaczało to, iż nie mógł objąć żadnego stanowiska kościelnego. Po złagodzeniu kursu wobec Kościoła katolickiego po Październiku '56 zakaz został cofnięty. W kwietniu 1958 r. duchowny został rektorem kościoła Mariackiego w Gdańsku, największej świątyni w diecezji, a następnie proboszczem parafii Ducha Świętego. Od momentu objęcia rektoratu podjął starania o dalszą odbudowę zniszczonego podczas działań wojennych kościoła, odnowę jego wnętrza oraz odzyskanie należących do niego zabytków.

„Dnia 4 kwietnia 1958 r. ks. biskup ordynariusz dekretem stworzył w kościele Marii Panny w Gdańsku samodzielny rektorat. Tegoż dnia mianowano mnie rektorem z obowiązkiem przejęcia kościoła do dnia 15 kwietnia 1958”.

Pamiętniki z lat 1939–1956

Prymas Stefan Wyszyński składa podpis pod dokumentem pamiątkowym. Obok gospodarz uroczystości w Bazylice Mariackiej w Gdańsku ks. Józef Zator-Przytocky, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Prymas Stefan Wyszyński witający wiernych zgromadzonych przed bazyliką Mariacką, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Uroczysta msza św. w bazylice Mariackiej w Gdańsku, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

Plac przed bazyliką Mariacką, 1966 r. (Narodowe Archiwum Cyfrowe)

29 maja 1966 r. w ramach obchodów Milenium Chrztu Polski w bazylice Mariackiej w Gdańsku odbyła się uroczysta msza św. z udziałem prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego oraz wielu biskupów. W odpowiedzi na uroczystości organizowane przez Kościół katolicki uroczystości komunistyczne władze zorganizowały „konkurencyjne” obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, starając się umniejszyć wartość kościelnych obchodów. Uroczystości milenijne zgromadziły na placu przed bazyliką Mariacką w Gdańsku tysiące wiernych pragnących pokazać swą jedność z Kościołem katolickim, a jednocześnie wyrazić swój sprzeciw wobec polityki władz państwowych w stosunku do Kościoła. Po zakończeniu ceremonii doszło do antykomunistycznej manifestacji, która pociągnęła za sobą liczne aresztowania i surowe wyroki.

Procesja Bożego Ciała na ulicach Gdańska, lata 60. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Kaplica Kapłańska z rzeźbą Chrystusa frasnobliewego poświęcona ponad 2 tys. kapłanów pomordowanych w czasie II wojny światowej. Lata 60. XX w. (Archiwum Archidiecezjalne w Gdańsku)

Za swą działalność duszpasterską i krytycyzm wobec władzy ks. Józef Zator-Przytocki był prześladowany. Pomimo nieprzychylniej postawy ówczesnych rządzących doprowadził w maju 1965 r. do powstania w bazylice Mariackiej kaplicy-pomnika ku czci 2214 kapłanów zamordowanych podczas II wojny światowej. Dzięki niemu powstała też m.in. kaplica Matki Bożej Częstochowskiej oraz kaplica Matki Bożej Ostrobramskiej. Pod koniec lat 70. bazylika Mariacka była miejscem, w którym działacze opozycji komunistycznej organizowali nabożeństwa, m.in. w intencji więźniów politycznych.

Ks. Józef Zator-Przytocki wśród kapłanów diecezji gdańskiej. W dolnym rzędzie od lewej: ks. Jan Chojnacki, ks. Henryk Jankowski, ks. dr Józef Zator-Przytocki, ks. Wiesław Lauer, ks. Józef Paner. Od lewej stoją: ks. Franciszek Cybula, ks. Herbert Scharmach, ks. Ernest Kleinert. Lata 70. XX w. (bazylika Mariacka w Gdańsku)

Tablica upamiętniająca ks. Józefa Zator-Przytockiego w bazylice Mariackiej. Imieniem kapłana nazwano również plac przez świątynią (fot. Anna Dymek)

„Z zatrzaśnięciem drzwi zgasło i światło. Ciemność, wilgoć, brak powietrza nie nabrały pogodnie. Powiedziałem sobie wówczas: «Jestem żołnierzem Kościoła katolickiego, muszę zawsze i wszędzie zachować równowagę wewnętrzną. Pesymizmowi poddawać mi się nie wolno. Muszę przetrwać ze spokojem wszystko, co mnie spotka»”.

Pamiętniki z lat 1939-1956

Tak o swoim pobycie w areszcie MBP przy ul. Koszykowej w Warszawie pisał duchowny w spisanych pod koniec życia wspomnieniach. Lata wojny, śledztwo i więzienie coraz wyraźniej odciskały swoje piętno na jego zdrowiu. Ks. dr ppłk Józef Zator-Przytocki, konsultor diecezji gdańskiej, szambelan papieski, prałat honorowy, wieloletni członek Rady Kapłańskiej, wizytator księży dziekanów, kawaler Orderu Virtuti Militari, odznaczony Krzyżem Walecznych, Złotym Krzyżem Zasługi z Mieczami, Krzyżem Armii Krajowej, Krzyżem Kombatanów Europejskich oraz czterokrotnie medalem „Polska Swemu Obrońcy”, zmarł 26 listopada 1978 r. w czasie celebrowania mszy św. Niezlomny żołnierz Kościoła został pochowany w kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej w bazylice Mariackiej, świątyni, której poświęcił ostatnie 20 lat swej posługi kapłańskiej. 27 marca 2017 r. jego szczątki doczesne z honorami zostały przeniesione do krypty kapłanów gdańskich mieszczącej się w kaplicy św. Rajnolda w bazylice Mariackiej w Gdańsku.

Ulica poświęcona pierwszemu powojennemu administratorowi kościoła Najświętszego Serca Jezusowego w Gdańsku-Wrzeszczu (fot. Jacek Dymek)

Bazylika Mariacka w Gdańsku od strony Kaplicy Królewskiej (fot. Anna Dymek)

(fot. w tle) Ks. Józef Zator-Przytocki (bazylika Mariacka w Gdańsku)